

KONFLIKTUSOK ÉS INTERPRETÁCIÓK A POSZTBIPOLÁRIS VILÁGBAN

Csizmadia Sándor

a filozófiai tudomány kandidátusa, tanszékvezető, egyetemi tanár, BKÁE, Filozófia Tanszék,

A tiszta formában soha nem létező, de strukturális rendezőelvek és kényszerek formájában mégiscsak négy évtizeden keresztül fennálló kétpólusú világrend idején a háború jelenségét elemző tanulmányok többnyire vagy a nukleáris háború vagy a nukleáris elrettentésen alapuló béke vagy – a konfliktusok, a diplomácia, a fejlődés és a politikai rendszer összefüggéseit planetáris szinten vizsgálva – a hidegháború sajátos problémáival foglalkoztak. E művek közül kiemelkedett Raymond Aron korszakos szintézise (*Paix et guerre entre les nations*. Calman-Lévy, Paris, 1962). Eközben viszonylag kevés írás foglalkozott a helyi konfliktusok, a gerillaharcok, a terrorizmus és általában az erőszak kérdéseivel. Mindazonáltal említést érdemelnek például Gérard Chaliand (*Terrorismes et guerillas. Techniques actuelles de la violence*. Flammarion, Paris, 1985), Brian Crozier (*The Rebels. A Study of Post-War Insurrection*. Chatto and Windus, London, 1960), Jean-Paul Charney (*Terrorisme et Culture*. Fondation pour le études de défense nationale. Paris, 1982), Robert Solé (*Le Défi terroriste*. Seuil, Paris, 1980), Brian Jenkins (*International Terrorism. A new Mode of Conflict*. Crescent Publications, Los Angeles, 1975), Richard Clutterbuck (*Living with Terrorism*. Faber and Faber, London, 1975) munkái, amelyek a felkelések, fegyveres lázadások, gerillastratégiák és a terrorizmus problémáit, a terrorizmus és a kultúra összefüggéseit, az erőszak technikáit vagy az erőszakformák történetét elemezték.

A hidegháború lezárása után, amelynek lényegét Raymond Aron a béke lehetőségét és a háború valószínűtlenségét egyszerre kifejező tömör formulával – *paix impossible, guerre improbable* – jellemezte, megsokasodott a posztbipoláris világ új típusú vagy annak tetsző konfliktusainak, az erőszakalkalmazás változatos és változó formáinak, a „valódi háborúk” problémáinak szentelt publikációk száma (1). Tanulmányírók sora mindenekelőtt azt a kérdést tette fel, milyen szerepe van a stabilnak tekintett kétpólusú világ megszűnésének a konfliktushelyzetek kialakulásában, illetve általában milyen okok játszanak szerepet a posztbipoláris konfliktusok burjánzásában. A szerzők többféle választ adtak, ám abban egyetértettek, hogy a háborúra vagy a konfliktusra vonatkozó tanulmányok fogalmi-teoretikus megújítására és egy új erőszak-paradigma kidolgozására feltétlenül szükség van, annál is inkább, mert a klasszikus interetatikus háborúk száma, mint az államok közötti konfliktusok megoldásának az eszköze minimálisra csökkent. (Szinte már el is feledtük, hogy 1995. januárjában határviszály tört ki Peru és Ecuador között, s az áldozatok száma nem haladta meg a háromszázat; hogy ugyanez év decemberében eritreai és jemeni katonák csaptak össze a vörös-tengeri Hanish-szigetek birtoklásáért, nem beszélve a korábbi Örményország és Azerbajdzsán fegyveres összetűzéséről Karabah tartomány ellenőrzéséért.)

A könyvek és cikkek többsége a nemzetközi rend megváltozása és a konfliktusok között szoros oksági összefüggést állapított meg, mondván, hogy a posztbipoláris konfliktusok a megváltozott stratégiai keretből, a bipoláris világ megszűnéséből vezethetők le. A nagyhatalmak már nem támogatják helyi szövetségeseiket, ezáltal újra fellángoltak az etnikai és vallási gyűlölködések, a nukleáris elrettentésnek már nincs visszatartó ereje. A gazdasági globalizáció felgyorsult dinamikájának következményeképp a politika elveszítette primátusát a gazdasággal szemben, számos ország helyi hatalmasságai saját ambícióikat követik stb.

A könyvek és cikkek egy kisebb része viszont a posztbipoláris világ konfliktusaira és erőszakformáira a veszfáliai államrendszer felbomlása, az egyéneknek a térrel és a társadalmi szolidaritás intézményeivel kialakuló sajátos kapcsolatai alapján keresett magyarázatot.

Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy a berlini fal lebontása és a New York-i Kereskedelmi Világszervezet iker tornyainak lerombolása között eltelt időszakban megjelent tanulmányokban a témánk szempontjából négy diskurzusforma különíthető el (2):

1. a „történelem vége”, a „háborúk nélküli világ” és az „egyipólusú világ”,
2. a „káosz”, a „civilizációk összeütközése” és a „természeti állapotba való visszasüllyedés”,
3. a „veszfáliai rendszer lezárulása” és a „posztinternacionális világ”,
4. az „identitások szubjektívizálódása” és az „erőszak privatizálásának” diskurzusai.

E diskurzusformák közül az első kettő inkább a nemzetközi kapcsolatok elméleti, az utolsó kettő inkább a nemzetközi kapcsolatok szociológiai iskoláihoz sorolható szerzők munkáiban nyert teret.

1. A történelem vége és az egyipólusú világ diskurzusa

Ez a Francis Fukuyama által megalapozott történelemfilozófiai diskurzus a történelmi ellenfél előre nem látott eltűnésével kapcsolatos optimizmusra épült. A kelet-európai szocialista rendszerek és a Szovjetunió összeomlásának magyarázata úgy jelent meg benne, mint a Nyugatnak a Kelet felett aratott háború nélküli, illetve a békének a háború feletti győzelme. A még ténylegesen létező regionális konfliktusok ellenére a történelmi fejlődés iránya adotttnak tűnt fel, mivel a liberális demokrácia mint kormányzati forma, vagy a piaci demokrácia már elgondolható alternatíva nélkül terjed és szilárdul meg a világon. A piaci demokrácia homogenizálja az időt, konstituálja a világidőt, amely minden szereplőt arra kötelez, hogy hozzá viszonyítva határozza meg önmagát, beleértve az iszlám világ aktorait is. Az újfajta világlátás hitelességét erősíteni látszott az a Fukuyama által adott diagnózis és általános tapasztalat, amely szerint az iszlám „*semmilyen vonzerőt nem gyakorol az iszlám civilizáció által uralt területeken kívül*”.

Az úgynevezett „institucionalista iskola” képviselői, akik az államokat kényszerítő normák és a nemzetközi szervezetek szerepét „kiemelten kezelik”, a reményt az ENSZ működésébe és a „globális kormányzás” kialakulásába helyezték. Ebben az összefüggésben merült fel ismételten a világtársadalomnak az az eszméje, amelyet James Burton (*World Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972) már a hetvenes évek elején teoretizált. Az Öbölháború azonban, amely heterogén, ám a Kuvait elleni iraki agresszió megítélésében egységes nemzetközi koalíciót hívott életre, változást hozott a világ efféle reprezentálásában: a „történelem vége” történelemfilozófiai eszméjét össze kellett kapcsolni

az „egypólusú világ” realitásával és stratégiai eszméjével (3).

Az öbölháború lezárásakor a George Bush amerikai elnök által meghirdetett „új világrendben” az Egyesült Államok helye teljesen világosnak tűnt: a globális hatalom „hard” és „soft” paraméterei révén az USA biztosítja az egypólusú stabilitást, amelyet a kétpólusú stabilitástól eltérően, a felelős aktor magatartása jóval inkább meghatároz, mint a nemzetközi rendszer struktúrája. A deklarált „új világrendben” megszületett az új amerikai katonai doktrína is, amely egyidejűleg megvívott két regionális háborúban határozta meg az Egyesült Államok katonai képességét. A „történelem vége” vagy a „konfliktusok vége” diskurzus tehát áthangszerelésre várt, és az amerikai közvéleményt is fel kellett készíteni az új helyzetre: az ENSZ nem hatékony szervezet, a NATO-t nem szabad felszámolni, a demokratikus béke határainak kiterjesztése nem akadály a fegyverzetek korszerűsítésének, a világnak szüksége van szabályozásra stb. Charles-Philippe David már kissé korábban is nagyon egyértelműen fogalmazott: Európának és a világ más részeinek is szüksége van a *pax americanára* (4). Az egypólusú hegemónisztikus stabilitás lehetséges és szükséges. A világ fokozatosan homogenizálódik, s az Egyesült Államoknak segíteni kell a homogén világ „szülési folyamatát”. Barry Buzan megállapította: az államérdekek, a nyugati kultúra és a globalizáció folyamatainak összehangolása folyamatban van (5).

Ezt a diskurzust részben az újfajta biztonságpolitikai tudás termelői, részben – tekintettel a gazdasági globalizációra – közgazdászok, filozófusok és politológusok fejlesztették tovább. Az előbbieket a biztonság fogalmának a katonai biztonság fogalmánál tágabb – ökológiai, társadalmi és gazdasági stb. – értelmű kidolgozása és a globális biztonság megteremtése mellett érveltek, s felvetették a konfliktusok meg-

előzésére és a humanitárius célú beavatkozásokra vonatkozó elképzeléseiket is (6).

Az utóbbiak a globalizációt úgy értelmezték, mint az interdependens relációk láncolatának globális konfigurációját, amely mindinkább kényszerítő erővel hat az etatikus és szubetatikus szereplők viselkedésére. Ennélfogva a hagyományos háborúknak mint a hatalmi politika eszközeinek „elavulására” következettek: az interetatikus háborúk lehetőségét kizárja az olyan nemzetközi rend kialakulása, amely sajátos gazdasági kultúrára, a jog szerepére, az erőszaknak a demokrácia általi devalválására épül. Maurice Bertand még a „katonai rend végéről” is értekezett (*La fin de l'ordre militaire*, Presses de Sciences Po, Paris, 1996). A transznacionális iskola képviselői tehát szinte egybehangzóan képviselték azt az álláspontot, amely szerint a nemzetközi normák végül is kényszerítik az államokat, és a nemzetközi jog még erő nélkül is uralkodik az erő felett, ha az nem támaszkodik a jogra (7).

Ezzel az integrációs dinamikákra hangsúlyt fektető megközelítéssel szemben számos szerző egyre inkább a nyílt konfliktusok számának növekedése és e konfliktusok „barbár jellege” (Bosznia, Ruanda, Libéria stb.) foglalkoztatta, s szinte csak a fragmentáló dinamikákat látták működni a világon: birodalmak kapitulálnak a nacionalizmusok csapásai előtt, nemzeti államok az etnikai rivalizálás hatására dezorganizálódnak, etnikumok szakadnak szét vallási és irracionális gyűlölködések mentén, és végül már mindenki harcol mindenki ellen.

2. *A káosz, a civilizációk összeütközése, a természeti állapotba visszasüllyedés diskurzusa*

E diskurzusforma konstitutív elemeinek bemutatása előtt szeretnék emlékeztetni arra, hogy a bipoláris világ végét az úgynevezett realista vagy neorealista (és a hozzájuk kapcsolódó „kulturalista” iskolák) kép-

viselői valamiféle markáns tényként, a jól megkülönböztethető „előtt” és „után” között húzott cezúraként kezelték, s lényegében egyetlen napra, a berlini fal megnyitásának eseménytörténetére szűkítették le, miként erre Richard Lebow tanulmánya is utal (Transitions and Transformations, Building International Cooperation, *Security Studies*, 6(3), 1997. tavasz). A hidegháborút szimbolizáló fal leomlásának szakralizációja azzal az előnnyel járt, hogy a nemzetközi kapcsolatok realista elemzői mentesülhettek az átalakulásokat hordozó előjelek, az évtizedek óta érlelődő történelmi változások elemzése alól. Ez lehetővé tette számukra korábbi magyarázataik, s egyúttal a kétpólusú világ stabilitásáról kialakított mítoszok továbbélését, ami természetesen elfedte a hidegháború valódi történetét, de elfeledte azt aényt is, hogy a nukleáris fenyegetés egyáltalán nem zárta ki másfajta fenyegetések (terrorizmus, lázadások, gerillaháborúk) létezését.

A posztbipoláris diskurzus második, pesszimista típusa tehát a hobbesi értelemben vett természeteti állapotba vagy anarchiába való visszaesés félelméhez kapcsolódó pesszimizmusra épült, s akkor tűnt fel, amikor szerzői a ruandai, libériai, szomáliai, afganisztáni vagy a boszniai konfliktusban a „mindenki harca mindenki ellen” anarchisztikus állapotát vélték megpillantani. Ezek az események nagyon kedvező légkört teremtettek a civilizációk hanyatlását hirdető régi, valamint az emberi természet megítélése tekintetében legpesszimistább elméletek aktivizálásának. A realista szerzőkön nyugtalanság vett erőt: a világban anarchia uralkodik, az egypólusú világrend stabilitása hiú ábránd, az európai középkorvetekedő nemzeti érdekei felszínre törhetnek (lásd pl. Henry Kissinger *Diplomácia* című könyvének Elmékedések az új világrendről című fejezetét, amelyben például Németország és Oroszország le-

hetséges magatartásait elemzi). És ami még ennél is rosszabb: a szubetatikus szereplők kihasználják a nemzetközi rendszer pillanatnyi gyengeségeit, és kihunyt konfliktusokat gerjesztve lángra lobbantják az etnikai gyűlölködések parazsát stb. A hobbesi társadalmi szerződés érvényét veszti, a fragmentáló dinamikák az interetatikus szinterről a nemzeti színterekre csúsztatják át az anarchiát. A neorealista Kenneth Waltz úgy látta, hogy a kétpólusú stabilitás megszűnése nemzetközi egyensúlytalanságot teremtett, anarchia uralkodik az államközi kapcsolatokban, a nagyhatalmi akarat többé nem stabilizáló erő, a lényegét tekintve háborús emberi természet ismét a maga pöröségében mutatkozik meg (8).

Az Afganisztánban, Libanonban, Libériában, Boszniában vagy Algériában kirobbant vagy hosszabb ideje zajló konfliktusokat a realista szerzők úgy reprezentálták, mintha valamiféle norma nélküli, megmagyarázhatatlan, irracionális, ősi gyilkos ösztönök által készített egyének és csoportok népesítették volna be ezeket az országokat. Az e konfliktusokkal foglalkozó tanulmányok – amint arra David Campbell vagy Didier Bigo is rámutat (9) – nem voltak mentesek az etnocentrikus vagy rasszista megnyilvánulásoktól sem, mivel szerzőik eltekintettek a szóban forgó országokban a mozgósítások antropológiájának és szociológiájának tanulmányozásától, s e konfliktusokat egyszerűen az emberi természet számlájára írták, amely annál vadabb és kegyetlenebb, minél inkább a déli féltekén mutatkozik meg. Egyes szerzők szerint a nemzetközi anarchia csírája – a látszólagos homogenizáció ellenére – a nemzetközi szervezetekben található, amelyek képtelenek az államok belső válságait kezelni: a háborúk tehát már nem államok között folynak, hanem civilizálatlan törzsi- és polgárháborúk.

A meglazult és posztmodernnek tekintett nemzetközi rend jellemzőit Zaki Laidi

az átmeneti, instabil, dezartikulált és ambivalens jelzőkkel illetve (Zaki Laïdi (szerk.): *L'ordre mondial relâché*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1993). A kétpólusú világot összefüggéstelen, szétesett, dezartikulált világ váltotta fel – szögezte le Maurice Flory (*Ordre et désordre dans le monde, Cahiers français*, 263, 1993. dec.). A nemzetek bosszúállásáról érkező Alain Minc vagy az iszlám szent háborút elemző Benjamin Barber az „új középkorra”, vagy a *Dark Ages*-hez való visszatérésre hivatkozott, és a lényegét tömören így fejezte ki: a déli féltekét barbárok népesítik be, akik kölcsönösen öldöklék egymást, és néha elhintik a viszály magját még a nyugati civilizációban is. Szerintük az örményországi, libériai, boszniai, ruandai vagy az algériai konfliktusok a „civilizáció végének” konfliktusai (10). Mindebből már logikusan adódott a következő kérdés: tekintve, hogy a diffúz fenyegetések veszélyesebbek, mint amilyen a szovjet fenyegetés volt, nem kell-e kiterjeszteni és megerősíteni a nyugati civilizáció biztonsági határait?

Nem kétséges, bizonyos országokban a nemzetközi közösségnek valamiféle rendet kellett teremtenie az anarchiában, az elméletalkotók megoldása azonban újfajta törésvonal felvázolása lett. Képletesen szólva új világ térkép készült, amely épp olyan leegyszerűsített volt, mint a bipoláris világ térképe, de attól mégis alapvetően különbözött. Megszülettek a bipolaritás új formái: a káoszt „geopolitizálták”, „geokulturalizálták”, „etnicizálták” vagy „transznacionalizálták”. Ennek eredményeképp a reprezentáció szerint a nyugati államok állnak szemben más államokkal vagy a nyugati civilizáció áll szemben más civilizációkkal vagy a törzsi kultúrákban élő népek kerülnek szembe más népekkel. Mindenesre az Egyesült Államokban a „The West and the Rest (of the world)” képe igen népszerű lett. Nyugat-Európában inkább az „Észak-

Dél” konfrontáció reprezentációját dolgozták ki, ami a korábbi „Észak-Dél párbeszéd” hirtelen, és kissé brutális megfordítását jelentette. A francia Régis Debray, aki egykoron a harmadik világ pártfogója, teoretikusa és François Mitterrand tanácsadója volt, már 1989-ben így írt: „A korábban oly nagy, de végül is megnyugtató félelemérzethez hozzászokott közvélemény nemigen készült fel a kis, periférikusra zsugorodott, egymásba kapcsolódó fenyegetésekre... Az amerikai-szovjet kettős uralom megszűnése egy olyan világból, amelyben a (programozott) világháború veszélye regionális konfliktusokhoz vezetett, egy olyan világba juttatott bennünket, amelyben a regionális konfliktusok magukban hordják egy nem programozott világháború veszélyét... A nukleáris fegyverekkel rendelkező és racionális Nyugat a racionális és nukleáris fegyverekkel rendelkező Nyugatot rettentí el, nem pedig a hagyományos fegyverekkel rendelkező és misztikus Délt” (*Tous azimuts*, Odile Jacob, Paris, 1989. 22. o.).

Az amerikai Samuel Huntington is átvette a racionális Észak és a misztikus Dél ellentétének Debray-féle reprezentációját, amelyhez még hozzátette Kinát mint a Pentagon újabb, az Egyesült Államok nagyságrendjéhez méltó ellenségképét, valamint Burry Buzan ama tételét, amely szerint a nyugati biztonsági rendszer határai kiterjesztésének szükségszerűsége összeütöző civilizációs vagy kulturális értékekben gyökerezik. Huntington szintézise így megteremtette a nyugati civilizációt veszélyeztető „konfuciánus–iszlámista” ellenséget, amely egyrészt földrajzilag behatárolható és megnevezhető, másrészt transznacionális és láthatatlan. Az amerikai politológus nagy visszhangot kiváltó cikkével majd könyvével (11) polarizálta a politológusok és a biztonságpolitikusok figyelmét, azt sugallva, hogy az állam meghaladott szervezet, és a civilizációk a nemzetközi színtér új

szereplői. Ám egyúttal meg is nyugtatta őket: a civilizációk – miként az államok – érdekeik szerint cselekszenek. Így tehát a realizmus régi tanítása él tovább a civilizációkról alkotott elméletében vagy a civilizációkban mint új, „globálisabb” szereplőkben, amelyek azonban az államok szövetséges kapcsolatait strukturálják.

Edward Saïd némileg ironikusan a civilizációk összeütközése helyett a *definíciók összeütközéséről* beszélt (*Clash of Definitions, Working Paper, Harvard, 1997*), Huntington elméletével kapcsolatban, illetve egy másik tanulmányában azt elemezte, hogy a média és a szakértők hogyan határozzák meg a nyugati világon kívüli világra vonatkozó látásmódunkat (*Covering Islam, How the Media and the Experts Determine How we see the Rest of the World, Vintage, London, 1997*). Jocelyne Césari pedig az iszlámtól való félelem gyökereit elemezve azt fogalmazta meg, hogy Huntingtonnak az iszlamizmusról kialakított képe tipikus zagyvaléka a kultúrák és vallások esszencialista felfogásának (*Faut-il avoir peur de l'islam?*, Presses de Sciences Po, Paris, 1997). Pierre Hassner arra mutatott rá, hogy „Huntington új paradigmája” sokkal problematikusabb, mint „Spengler régi paradigmája” (*Les intrus, théorie et pratique des relations internationales, Esprit, 1995. febr.*). Didier Bigo (*Grands débats dans un petit monde, Cultures et conflits, 1995. ősz-tél*) azt emelte ki, hogy Huntingtonnak a politikumról vallott felfogása ugyanazon az alapon nyugszik, mint a politikai földrajz megalapozójának, Friedrich Ratzelnek és a hitleri korszak jogfilozófusának, Carl Schmittnek a geopolitikai felfogása, akik egyáltalán nem tettek különbséget az ellenfél és az ellenség között, s ezzel arra tanítottak, hogy az ellenség teremti az identitást és a különbséget, s hozza létre a „köztünk” és a „közte” lévő határokat. Ennélfogva minden, ami különbözik vagy más, szükségképpen ellenség, és az

így felfogott ellenség képe határoz meg bennünket politikai értelemben. Az iszlám világ, mivel más, mivel különbözik, ellenség, a keresztény világban tömörít bennünket (még akkor is, ha laikusok vagyunk). Huntington ugyanannak a logikai ellentmondásnak a foglya, mint Carl Schmitt, de ez utóbbi legalább igyekezett különbséget tenni magán- és közellenség között. Az amerikai kulturalista politológus tehát – állításával ellentétben – nem hozott létre valamiféle új paradigmát, hanem egyszerűen átvette a maccarthyizmus és a beszivárgó ellenség régi sémáját.

E diskurzusforma ereje kétértelműségében rejlik, abban, hogy részigazságokra épül: jelzi a rejtőzködő ellenség tényét, a titkos hálózati szereplők szerepét, amiről bizonyos kormányzati-diplomáciai megfontolások miatt nem beszélnek az Egyesült Államokban sem, s ezért tehát úgy jelenik meg, mint az „állami hazugságokat” leleplező, igaz beszédmód az új nemzetközi rendről. Mozgósítja a csalódott, nyugtalankodó embereket, és nemzetközi vonatkozásban hasonló funkciót tölt be, mint a szélsőjobb-oldali pártok országos szinten: indokolatlanul keverik össze a hóhért és az áldozatot, bűnbakokat és fiktív kauzális összefüggéseket teremtenek, hiszen ellenséget akarnak találni minden megoldatlan társadalmi vagy nemzetközi probléma mögött. Nemzetközi hatókörére rávilágít, hogy „hiteles” nagyságú ellenséget talál, de elegendően homályosat ahhoz, hogy mindenki szembe találja magát privát ellenségével az így felfogott közellenségben (például a munkahellyel bíró bevándorló szomszédal), és egyszerre támadja az államot és az egyént, valamint a liberális értékeket. Innen származik a globalizáció szelektált – a piacra és a maffiára, illetve az azt megtestesítő figurára, a bevándorlóra fókuszáló – megközelítése. Az efféle reprezentációban a transznacionális mikroaktorok kizárólag szövetségesinek

tételezett kapcsolatai alapján fel sem merül, hogy őket magukat szembeállító érdek-konfliktusaik egyáltalán lennének, és jövőképként a mikroellenségek gigantikus „láncolatát” jelenítik meg, amely előbb-utóbb – mint valamiféle önbeteljesítő jóslat – egyetlen makroellenséggé szerveződik. Így módon úgy tűnik fel, hogy a fix pontot jelentő szovjet fenyegetés megszűnése óta a bizonytalanságérzet néha önmaga referensévé válik, a félelmek és a fantazmagóriák piaca önmagát táplálja, és esetenként a valóságtól független jelrendszerré válik.

Bármilyen hatásosak is a posztbipoláris káoszt vagy éppen a világtársadalom felé való elkerülhetetlen menetelést megjelenítő diskurzusok, valójában *kevés valódi ismertetet nyújtanak a konfliktusok, sőt a nemzetközi rendszer változásairól*. Talán nem meglepő, hogy ilyen körülmények között a politikai és bürokratikus érdekek tettek szert lépéselőnyre az akadémiai érdekekkel és az eredeti kérdésfeltevessel szemben, amely a konfliktusok átalakulásának okaira vonatkozott: milyen hatással van a bipoláris világrend vége az azt követő konfliktusokra? A két diskurzus által a kérdésre adott válasz korántsem evidens, hiszen a bipoláris világrend soha nem volt stabil rend, mint ahogy a jelenlegi sem kaotikus rend, és még kevésbé valamiféle győzelmes menetelés az értelmes civilizáció felé. A bipoláris világ megszűnésének sokkal korlátozottabb a hatása, mint ahogy állítják, azaz a posztbipoláris konfliktusokat más fontos faktorok számbavételével kell tanulmányozni, amelyek egyidejűleg három szinten hatnak: a vesztfáliai államrendszer lezárulása; az állam szerepének változása; az erőszaknak az egyén általi szubjektívizálása vagy privatizálása.

A második, ugyancsak kétféle diskurzusra oszló megközelítést azok a szerzők képviselik, akik azt állítják, hogy a megváltozott nemzetközi rendszer és az erőszakalkalmazás hulláma között nincs kizárólagos

vagy szoros oksági összefüggés, azaz a konfliktualitás átalakuló formái olyan mikroszociológiai változásokkal hozhatók kapcsolatba, amelyek nem annyira a bipoláris rend végével, mint inkább az államok szerepének és kapacitásának változásával, a „vesztfáliai kor lezárulásával”, az erőszak szubjektívizálásával vagy privatizálásával függnek össze. Bertrand Badie, Marie-Claude Smouts, Didier Bigo, Philippe Braud, Wolf-Dieter Eberwein, Pierre Hassner, Richard Lebow, Michel Wieviorka stb. úgy vélik, hogy az állam már nem képes betölteni a filozófiai hagyomány által ráruházott funkciókat, különösen a fizikai erőszak monopóliumának az állam területén való fenntartásának funkcióját. Így tehát a vesztfáliai állam egyetemessé tételének vagy globalizálásának lehetetlensége, a világ növekvő mértékű transznacionalizálódása, a territórium és az identitás viszonyának módosulása, az állam funkcióiát átható társadalmi változások, a szolidaritásnak és a kirekesztésnek az államhatárokon gyakran átcsapó dinamikái állnak az újfajta erőszakformák megnyilvánulásainak forrásánál.

Ezek a szerzők azt is megállapítják, hogy a konfliktusok átalakulása hűsz, harminc vagy ötven éve tart, de mivel zavartak a bipoláris stabilitás reprezentálását, korábban nem beszéltek sokat róluk, vagy nem vettek tudomást a létezésükről. Ha megfigyeljük a társadalmi konfliktusok gyakorlati kihordásában bekövetkezett változásokat, akkor a hetvenes években látunk kiugró periódust. Akkor a fegyveres harc útját választó nem etatikus szereplők bővítették az akcióformák repertoárját, felhasználva a konfliktusok mediatizálásában rejlő lehetőségeket, az erőszak delokalizálásának módszerét és a harmadik fél bevonását a saját társadalmikban kialakult konfliktusokba. Az átalakulás gyökerei tehát messze nyúlnak, és kevés közülük van a bipoláris világ végéhez.

3. A veszfáliai rendszer lezárulása és a posztinternacionális világ

Ha a rendezetlenség és a káosz fentebb tárgyalt diskurzusa a jövővel kapcsolatos apokaliptikus víziókban csapódik le, ez feltehetőleg azért van, mert a realizmus hagyományához hű szerzőik képtelenek a veszfáliai állam fogalmi hálójából (szuverenitás, területiség elve, biztonság) kilépni. A francia szociológus, Pierre Bourdieu néhány éve megjelent könyvében (*Raisons pratiques: sur la théorie de l'action*, le Seuil, Paris, 1994) azt írja, hogy az állam lényege megváltozott, és talán, ha nem ragaszkodnánk az állam időtlen esszenciájához, ha emlékeztetnénk társadalmilag-történetileg konstruált jellegére, ha megpróbálnánk gondolkodni rajta, ahelyett, hogy hagynánk, hogy gondolkodásunkat esszenciája határozza meg, akkor kikerülhetnénk az érvelésnek ama körforgásából, amely a változásokon keresztül is az állam állandóságát igazolja. Majd hozzáteszi: a bipoláris világ vége után a tét az állam történeti modelljének kimerülése és a posztinternacionális világban való elhelyeződése.

Igy tehát éppen annak dekonstruálásához kell eljutnunk, amit *Rob Walker* „a szuverenitás karteziánus koordinátáinak” nevez, de csak akkor járunk sikerrel, ha a posztbipoláris vagy posztinternacionális világban a konfliktusokat, az állam és a társadalmi kapcsolatok átalakulását úgy tudjuk konceptualizálni, hogy egyszerre adunk számot a transznacionális áramlások által előidézett globális társadalmi átalakulások tapasztalatairól, és megszabadulunk azoktól a fogalmi béklyóktól, amelyek falait a „belső” és „külső”, a társadalom és állam, a fizikai és nyelvi erőszak, a tények és a reprezentációk közötti természetesnek tartott különbségek hozták létre és tartanak fenn.

Mit is kell tehát dekonstruálni? Amikor az 1648-as veszfáliai szerződésekkel a nemzetállam győzelemre jutott Európában

– olvashatjuk *Bertrand Badie* és *Marie-Claude Smouts* közös könyvében (12) –, az állam saját képére formálva hozta létre a nemzetközi rendszert, amely így szinte kizárólag nemzetállami rendszerre vált. Az etatikus logika legfőbb attribútumai – a területiség, a szuverenitás és a biztonság elve – még napjainkban is a nemzetközi rendszer alapelveit jelentik. A homogén területi rend általánossá tétele részint a nemzetállami modell egyetemessé tételéhez, részint a tér jogszerűnek beállított, véges és intézményesített felosztásához vezetett. A szuverenitás elve a nemzetközi rendszerben egyrészt azt posztulálta, hogy a végső hatalom a nemzet állami lényegiségében rejlik, másrészt pedig azt, hogy az állam a saját területén törvényesen birtokolja a fizikai erőszak monopóliumát. Végül, a biztonság elve azzal a következménnyel járt, hogy az alattvalói, majd állampolgári biztonsági szükségletek kielégítése érdekében kiformált elvnek megfelelően az állam – saját biztonságának maximalizálása céljából – szükségszerűen és legitím módon cselekszik a nemzetközi szinten, amit egyébként egykor az első számú nemzeti érdekek tekintettek. A nemzetközi szintér leszűkítése az európai és észak-amerikai térségre azzal az illúzióval járt, hogy az államot egy – ténylegesen soha nem létezett – univerzális képződménynek fogták fel. Mint-hogy a globalizáció hatásai, a transznacionális szereplők áramlása, az interdependens viszonyok megsokasodása következtében ez az illúzió elveszett, az államnak jelenleg számos, önmagát gyengítő válsággal és kihívással kell szembenéznie, nevezetesen azokkal az aktorokkal – multinacionális vállalatok, egyházak, transznacionális nyomócsoportok, illegális bevándorlók, egyének stb. –, amelyek egyre több erőforrást halmoznak fel a maguk javára.

Mindazonáltal – minden látszat és az állam centralitásának realista paradigmája ellenére – az államok soha nem voltak a

nemzetközi kapcsolatok kizárólagos szereplői, nem az egyetlen szereplők (voltak), amelyek konfliktusban állnak (álltak) a nemzetközi szinten. Ez a helyzet tehát nem a bipoláris világ végének a következménye, miként azt sok szerző állítja, hanem már a 18. század végétől, azaz nem egészen száz évvel a vesztfáliai államrendszer kialakulása után megmutatkozott. A „gerillamozgalmak” például már a napóleoni korszaktól nemzetközi elágazású konfliktusok hordozói voltak, és támogató hálózatok, területen kívüli „szentélyek”, hátsó bázisok álltak mögöttük az egész világon. Képviselői adót szedtek a lakosságtól, hogy legyen miből fegyverkezniük, és ha kellett, banditákkal is társultak. A mikroaktorok transznacionalitása és megsokasodása tehát nem a 20. század végének jelensége. A nemzeti és a laikus eszme vagy a forradalmi eszme nevében vívott nemzetközi harcok további példák erre. A nacionalizmus eszméje transznacionalisan terjedt, és nemcsak államok léptek harcba egymással, hanem társadalmak is. A 18. században még nem létezett a politikai folyamatoknak a nemzetállami küzdőtér szerinti hatalmi differenciálódása. Az állam intézményesülési folyamata, valamint határőrizeti kapacitásának éppúgy, mint az általa biztosított belső békének a megszilárdulása valójában csak a 19. században fejeződött be. Raimondo Catanzarónak az olaszországi maffiakat és a maffiakutatásokat elemző tanulmánya (*Cosche-Cosa nostra, les structures organisationnelles de la structure de la criminalité mafieuse en Sicile, Cultures et conflits*, 3, 1991. ősz) arról tanúskodik, hogy ezen időszak előtt a kormányzók még gyakran haboztak ellenőrizni a nem állami erőszak formáit, céljuk nem valamiféle totális ellenőrzés megteremtése volt (egyres illegális cselekedetek eltűrése, regionális partikularizmusok, maffiák létezése a központi hatalom áldásával stb.). A 19. században a nacio-

nalizmusok színrelépése és az állampolgáriság intézményének kialakulása nagy szerepet játszott az identitások homogenizálásában és a nemzeti identitások javára történő hierarchizálásában, miközben elmélyítették, s olyan értelemmel ruházták fel az államhatárokkal jelzett különbségeket, amellyel korábban nem bírtak, s amelyet ma újra elveszítene. A 20. század megmutatta az állam részéről megnyilvánuló totalitárius ellenőrzés szándékát és azt a hiedelmet, hogy tudniillik lehet egy egész népet megfigyelni, ellenőrizni, sőt átnevelni. E törekvés áldozatai számosak voltak, de a totalitárius rendszerek mégiscsak elbuktak. Így mindent összevetve, a háború állam általi monopolizálásának, éppúgy, mint a társadalom feletti totális ellenőrzésébe vetett hitének a korszaka egy hosszan tartó zárójelnek tekinthető. Ha az „új középkor” fogalmának van értelme, akkor éppen abban van, hogy kiemeli a szereplők pluralitását, az önazonossági határvonalak egymásba fonódását és a lehetséges kötelékek közötti versengéseket. A középkor tehát nem szükségképpen *Dark Age*, nem feltétlenül a civilizáció hanyatlásának színörvénye. Ha a „posztmodern” illeszkedik a „premodern”-nel, az nem feltétlenül visszalépést vagy decivilizálódást jelent, még akkor sem, ha napjainkban tényleg megütöztetést kelthet a kegyetlenség és az erőszak burjánzása.

Való igaz, hogy a Sierra Leonében, Libériában, Ruandában, Jugoszláviában, Zairében, Afgánisztánban folyó harcok – hogy csak néhány példát említsünk – több vonatkozásban is inkább a konfliktusok premodern formáit idézik, és arra a kérdésfeltevésre ösztönöznek, hogy kimerült-e a hadviselés clausewitz-i modellje? Vajon az emberiség egy része visszatér-e a vesztfáliai korszak előtti zsoldos- és magánháborúkhöz? Vajon a szereplők szétforgácsolódása következtében a duális polarizálódás végének vagyunk a tanúi? Lehet, hogy a posztvesztfáliai

világ polgárháborúi a csúcstechnológiákat és a barbárságot ötvözik?

Röviden szólva: tény, hogy változnak a fegyveres konfliktusok morfológiai jellemzői. A helyi konfliktusok valójában nagyon gyakran már nem helyi konfliktusok. Az egyének közötti szolidaritás különböző formái erősödnek. Terület és identitás már nem feltétlenül kapcsolódik egymáshoz. A felebarátot már nem feltétlenül a saját közösség jelenti. Az identitások szubjektívizálódása új viszonyt teremt a felebaráttal és az erőszakkal.

4. Az identitások szubjektívizálódása és az erőszak privatizációja

Michel Wieviorka és kutatócsoportja 1998-ban *Új erőszak-paradigma?* címmel közölt egy sor tanulmányt (13), amelyek éppen az identitások és az erőszak e lényegbe vágó viszonyára helyezik a hangsúlyt. A Japánra, Iránra, Palesztinára, Szomáliára, Oroszországra, Írországra és Brazíliára kiterjedt vizsgálatok célja annak differenciált és árnyalt kimutatása, hogy hogyan strukturálják át ezekben az országokban vagy területeken a különféle, s mindenekelőtt a hipermodernitáshoz kapcsolódó identitások az erőszakhoz való viszonyt. A modernitás válságából kiindulva messzebb jutnak magyarázataikban, mint a nemzetközi keretek megváltozásával és a vesztfáliai rendszer lezárulásával érvelő megközelítések. Wieviorka leszögezi, hogy a modernitás válsága olyan természetű, hogy a bipoláris korszak szisztémikus konfliktusai nem játszanak már strukturáló szerepet, ám ezzel az állítással lényegében kizárja a politika strukturáló szerepére vonatkozó magyarázatokat is, és az erőszak jelenlegi burjánzásának infrapolitikai és metapolitikai okokat tulajdonít, kiemelve, hogy bizonyos szereplők nem képesek strukturálni saját gyakorlatukat egy többnyire konfliktusos érintkezési viszonyban. Az erőszak alkalmazása

tehát az önmaga vagy a másik által megtagadott, rangjától megfosztott szubjektívizációra, vagy vallási, ideológiai, etikai elvek nem átruházható jelentésére vezethető vissza.

Szerintünk azonban az identitások szubjektívizálódása és a szolidaritásformák átalakulása esetenként mégiscsak kapcsolódik a területiség elvének és a politikumnak a problémájához. Az identitások szubjektívizálódása nem csak infrapolitikai probléma: kapcsolatban áll a halál lidércnyomásával és tagadásával, ami a neoliberalisnak és fogyasztóinak nevezett posztmodern kor egyik jellegzetessége. Kapcsolatban áll továbbá az erőszak privatizálásával, ami kizárja, hogy nagy harcos szervezetekről beszéljünk, ahogy erre Françoise Héritier is felhívja a figyelmet az erőszakra írott munkájában (*De la violence*, Odile Jacob, Paris, 1995). Didier Bigo a Huntingtonnal kapcsolatban már idézett tanulmányában megpróbálta megfeleltetni egymásnak az identitás szubjektívizálódásának és a politikai territorialitásnak a témáit, kiemelve az erőszak kapillarizációját, a területek transznacionalitását és virtuális kontiguitását, a szereplők sokaságát és viszonylagos rejtettségét, az átalakuló „szomszédsági” kapcsolatokat és a hálózatok működését, amelyek megváltoztatják a konfliktus tétjeit, amelyben az elismertetéséért folyó harc különféleképpen artikulálódik a területhez való viszonyban.

Nem vitás, a kutatásokat e területeken tovább kell folytatni, de talán néhány következtetés már levonható az erőviszonyok szubjektívizálódásának, valamint a hatalmi és engedelmisségi viszonyok mikrofizikájának összekapcsolódásából, ami a vesztfáliai rendszer lezárulásából következik.

Az aktorok sokféleségéből adódó egyik ilyen következtetés az, hogy nagy számban vannak a világon olyan, különböző kapacitásokkal rendelkező szereplők, amelyek valamiféle látszólagos egyenlőség alapján szimbolikus eszközökkel és a médiumok

felhasználásával harcolnak különféle kormányok ellen, s fellépésük különös – az államoknak területszerzés nélküli delegitimálását célzó – sajátossággal ruházzák fel a konfrontáció elvét. Ebben az esetben tehát olyan szereplőkről van szó, akik mint „szuverenitás nélküli” szereplők az államokat alapelveikben támadják, elvitatva tőlük azt a jogot, hogy ők legyenek a legitím hatalom vagy a legitím erőszak egyedüli forrásai az állam területén. Ám ezért gyakran úgy kell eljárniuk, hogy megőrizték illegitimitásukat, hogy létezésük csaknem észrevétlen maradjon, hogy ne fosszák meg őket gyökereiktől, vagy ne irtsák ki őket gyökerestül. Nem mindig céljuk a területszerzés vagy a hatalomra jutás, inkább némi zavarkeltésre, tárgyalások kikényszerítésére törekcszenek; kevésbé a birtoklás, mint az elismertetés mozgatja őket. A politikum szimbolikus dimenzióiban fejezik magukat, s az erőszak és a politika viszonyát nem úgy értelmezik, mint a kormányzatok. Ennélfogva ezeknek a nem kormányzati szereplőknek a konfliktusok tétjeire vonatkozó felfogását nem elemezhetjük a centrálisnak mondott etatikus szereplők szociális vagy stratégiai felfogásának függvényében. Az ilyen szereplők cselekvési logikái különfélék, és nem feltétlenül fuzionálnak a fizikai megsemmisítés aktusában. Az erőszakot tehát erőszakformákra kell lebontani – ahogyan például Daniel Pécaut a kolumbiai erőszakhullám és a politika összefüggéseit elemző írásában kifejti (Id. pl. *Violence et politique, quatre éléments de la réflexion à propos de la Colombie, Cultures et politiques*, 1994. tavasz-nyár) –, és mindegyiket minden apró részletre kiterjedően kell megvizsgálni. Ha így nézzük, akkor a terület kérdése néha valóban másodlagossá válik az ilyen szereplők szemében, és mindenekelőtt az elismertetéséért folyó harcuk határozza meg a konfliktus tétjét. A világon mindenütt, a nyugati demokráciákban is tapasztalható legi-

timitási válság kétségtelenül arra figyelmeztet bennünket, hogy az erőszak fölött a „kinek tartozunk engedelmisséggel?” kérdése lebeg. Ezt a kérdést tette fel már a 16. században La Boétie francia író az önként vállalt szolgaságról szóló értekezésében, vagy a 18. században David Hume skót filozófus az emberi természetről írott értekezésében.

A másik következtetés az, hogy a sokféle szereplő nem bipolarizálható tendenciaszerűen két szövetséges csoportra. Napjainkban – de tulajdonképpen már a hetvenes évek óta – megfigyelhető, hogy a nem kormányzati szereplők közötti konkurencia esetenként fontosabb lehet az erőszakos cselekvési formáik megértése szempontjából, mint az adott kormányhoz vagy államhoz való viszonyuk. Az ilyen szereplők ritkán kötnek szövetséget, mindennapos köztük egy általuk fontosnak tartott objektum birtoklásáért folytatott küzdelem, amely esetenként csupán néhány helyszínre korlátozódik (egy városnegyed, néha csak egy lerobbant „squat” egy metropolisban stb.). Ebben egy olyan probléma gyökerei rejlenek, amely nem teszi lehetővé, hogy duális polarizációról beszéljünk. Az ilyen korlátozott célkitűzésekhez képest a központi hatalom megszerzéséért folytatott küzdelem esetenként teljesen mellékes, még akkor is, ha az alkalmazott beszédmodok néha ennek éppen az ellenkezőjét tanúsítják. Ezek a csoportok egyszerűen csak létezni, harcos csoportként túlélni akarnak: olyan célkitűzések ezek, amelyek valóban fontosabbak a hatalom meghódításánál. A más mikroaktorok ellenében történő fennmaradás érdekében még akkor is folytatják a harcot, ha egy ügy elveszett számukra vagy feledésbe merült. A kormány ez esetben nem fontos, *de facto* az erőviszonyok mikrofizikája jön létre, ami tehát kizárja a duális polarizáció lehetőségét. Sőt, napjainkban mind több konfliktus az ilyen típusú versengő szereplők hálózatai között robban ki.

Sokan közülük rendelkeznek a szigorúan vett *területi-nemzeti-állami* kereteket meghaladó harci eszközökkel és erőforrásokkal, köszönhetően a technológiai fejlődésnek, amely nagy hatást gyakorol a hálózatban való cselekvés egyébként korábban is létezett képességére. Egy lokális vagy kisebbségi problematika gyakran kapcsolódik a nemzeti területen kívül eső terekhez: gondoljuk csak a világban szétszórtan élő, azonos országból vagy népből származó közösségekre, a diaszpórákra, az emigrációban az eszmei azonosság alapján való kapcsolattartásokra, vagy azokra a szolidaritásformákra, amelyek vallási közösségekben teremthetnek meg. Egyes hálózatok (pl. a palesztin hálózatok) már a hetvenes években új elemekkel – repülőgép-eltérítés, túszejtés stb. – gazdagították az akciók skáláját. A diaszpórában élő vagy a területi beágyazottságukat elveszített harci csoportok az államok szokásos katonai célkitűzéseitől leválasztott – egy vagy több, ellenségesnek tekintett állam ellenében, saját szimbólumaikkal és delokalizációs stratégiákkal együttesen alkalmazott – erőszakformákban láttak csupán esélyt arra, hogy a maguk javára változtassák meg az erőviszonyokat. Ismeretes, hogy a hetvenes években Libanon volt az az ország, ahol a palesztinok transznacionális akcióformáinak „lokális” mintáit – nyomásgyakorlás a médiára, harmadik ország kormányára, nem kormányzati szervezetekre stb. – iszlám fundamentalista, örmény, kurd, vagy éppen német és olasz szélsőbaloldali csoportok tanulmányozhatták, majd lassanként teljes mértékben alkalmazták. *Charles Tilly* írta a kilencvenes évek elején (*Réclamer viva voce, Cultures et conflits*, 1992. tavasz), hogy a lokális, majd a „központi–nemzeti” szinten kifejtett akciókat egy harmadik akcióforma követte: az egész világra kiterjedő, egyszerre delokalizált és transznacionális akciók sora. Nem kétséges, hogy a transz-

nacionális akciók repertoárja a legjellemzőbb jegye annak, amit e vonatkozásban posztmodernitásnak nevezhetünk. A transznacionális akciók repertoárjában egy meghatározott kormányzati rendszer, társadalmi formáció vagy civilizáció elutasításának kifejezési formája vált elfogadottá. Tehát a politikum szubjektivizálásáról van szó, amely egyes megnyilvánulási formáiban „demilitarizálja” az erőszakot, azaz mellőzi annak tömegmozgósító és szervezett jellegét. Az erőszak alkalmazásában az önzonosság igénye, kis csoportok egyedi jellegzetessége, egyéni szereplők sajátosan megfogalmazott kihívása fejeződik ki.

A „tömegetlenített” konfliktusok szereplői (illegális szervezetek, milíciák, harcos kisebbségek, etnikumok frakciói) tehát függnek a belső politikai mechanizmusok struktúráitól, amelyek megszabják az erőszak alkalmazását, és megakadályozzák őket abban, hogy valódi változásokat reméljenek, annál is inkább, mert a nyolcvanas évekre a nyugati eredetű forradalmi eszmék teljesen kimerültek. Az iszlám világban az átpolitizált vallás nem helyettesítője a forradalmi eschatológiának, a mozgósítóknak ott egészen más az értelme.

A területi érdekeltségek fölött álló transznacionális politikai mechanizmusok az érzelmek, a szolidaritások geográfiáját, nem pedig a szomszédsági geográfiát teremtik meg, ahogyan erről Xavier Bougarel az állam és a közösségiség Bosznia-Hercegovinában kimutatható összefüggéseit elemző tanulmánya is számot ad (*Etat et communautarisme en Bosnie-Herzégovine, Cultures et conflits*, 1994. tél). A konkurens hálózatok egybefonódhatnak, és a szomszéd hálózatok ellen harcolnak. A közelségnek alapvetően megváltozott a jelentése; a „közelben lévőre” már nem a fizikai távolság, hanem az identitás, az elismerés értelmében utal. A „másik” ellen a közelben harcolnak, meglehet, éppen a

szomszéd ellen, nem pedig a határokon túl, a külföldi, az idegen ellen. És megfordítva, akár a több ezer kilométerre található „közelállóval” szövetkeznek a „közelben lévővel”, a szomszédokkal szemben, akik annyira mások, „távoliak”, idegenek. Ez a folyamat, amelyet egy adott pillanatban „balkanizációnak” vagy „libanonizációnak” neveztek, egyike azoknak a folyamatoknak, amelyek leginkább áthatják a konfliktusok jelenlegi formáit, és amely átalakítja a hajdani háborúk és polgárháborúk természetrajzát. Nem mintha a polgárháborúk eltűntek volna (pl. Afganisztán, Szudán, Indonézia, Nigéria), de még ezekről a polgárháborúkról is nehéz megállapítani, hogy bináris logika mentén polarizálnák-e a harcoló feleket. A polgárháborúk szereplői a szövetségkötéseket mindinkább már a kezdet kezdetén elutasító és bizonyos autonómia megőrzésére törekvő csoportokra, frakciókra bomlanak (Libéria, Bosznia, Kurdisztán stb.). Ez magyarázza talán az egyes konfliktusokban megállapítható „elvadulást”, mivel a területi szomszédság elveszítette korábbi értelmét. A „mi” és az ellenségnek tekintett „ők” közötti megkülönböztetés már nem feltétlenül területi alapokon működik. Számos ellenség van, de bármikor elismert ellenfélle, esetleg szövetségessé válhat az erőviszonyok függvényében. A tegnapi szövetségesek vagy neutrális csoportok viszont bármelyik pillanatban ellenségnek nyilváníthatók, még akkor is, ha nincsenek felfegyverkezve. (A boszniai háború idején a bosnyákok és horvátok közötti kapcsolatok hullámozó alakulása mutatott példát ezekre az átalakulásokra). Bernard Lepetit (14) utal azokra a fokozatbeli változatokra, amelyek lehetővé teszik a szereplőknek, hogy különböző eszközöket használjanak az erőszak megválasztott formáinak megfelelően, és óv attól a kísértéstől, hogy túl gyorsan belefoglaljuk az erőszak fogalmát az összefonódó konfliktusok

fogalmába. A fokozatbeli változatok elemzése lehetővé teszi, hogy megszokott perspektíváink feladásával előrébb jussunk az erőviszonyok mikro-fizikájának megértésében. Rob Walker (15) ez irányban folyó kutatásai emlékeztetnek bennünket arra, hogy a tér nincs abszolút módon koordinálva, miként azt Euklidész, Newton vagy Kant állította, lehet viszonylagos, ahogy azt Lao Ce, Leibniz vagy Einstein tanította. Korántsem mindig homogén és territorializált, lehatárolt és „országhatárokkal szabdaltnak”; lehet heterogén, polimorf, multidimenziós, egymásba kapcsolódó és esetenként még nem lehatárolt is. Az idő sem szükségképpen abszolút és lineáris, összehúzódásoknak, felgyorsulásoknak, visszahatásoknak van kitéve. Minden mérték, tekintet, fokalizáció kérdése. Az államok tér-idő koordinátája nem feltétlenül azonos más szereplők tér-idő koordinátájával. De hogyan térhetünk át az egyik koordinátáról a másikra, ha az általunk használt fogalmaknak – hatalom, racionalitás, szuverenitás, terrórium, biztonság, határ – nem azonos a jelentése a kétféle koordinátarendszerben?

A berlini fal 1989. november 9-én bekövetkezett megnyitásától keletkezett eufórikus élményünkötől 2001. szeptember 11-én egy pillanat alatt megfosztott bennünket a New York-i Kereskedelmi Világszervezet ikertornyai ledöntésének szinte kifejezhetetlenül borzalmas élménye. Ennek ellenére állfjtok például a realista, neorealista és „kulturalista” szerzőkkel ellentétben, hogy a bipoláris világrend vége nem a „politikum kriminalizációjába” vagy a „politikum felbomlásába” torkollott, hanem a politikumhoz való viszony változik szerte a világon, amelynek természetesen számtalan oka van. Befejezésül ezek közül pusztán hármát emelek ki:

a) A nemzetközi színtéren, vagy *Zbigniew Brzezinski* könyvcímét idézve: a „nagy

sakktáblán” a szimbolikus hatalmi viszonyok átrendeződése is zajlik. A sakkjátszmának éppúgy részesei a déli féltekéhez tartozó, mint az északi féltekéhez tartozó országok, s tétje a nyugati normák egyetemessége, a legalitás, az illegálitás, a legitimitás, az illegitimitás nyugati értelmezésének hegemoniája.

b) Az úgynevezett „Dél” országainak sokaságában, sokkal inkább, mint bármikor, erőszakkal és korrupcióval kísért eredeti tökefelhalmozás is folyik.

c) Az északi féltekén a politikai elitiek és a korrupció viszonyának vitatása folyamatosan táptalajt ad a liberális demokráciát egyébként is megkérdőjelező radikális csoportok és mozgalmak számára.

Ezeket a problémákat is vizsgálunk kell, ha valóban meg akarjuk érteni az identitások szubjektívizálódásának és az erőszak privatizációjának egyre fajsúlyosabb megnyilvánulásait, hiszen a globális terrorizmus korszaka köszöntött ránk...

Kulcsszavak: *posztbipoláris világrend, egy-pólusú stabilitás, a vesztfáliai államrendszer felbomlása, szub- és infraetatikus háborúk, transznacionális mikroaktorok, az identitások szubjektívizálódása, az erőszak privatizálása, a „szolidaritásformák geográfája”, új erőszak-paradigma, globális terrorizmus*

IRODALOM

1. E munkák közül kiemelkedik a kanadai Charles-Philippe David: *La guerre et la Paix. Approches contemporaines de la sécurité et de la stratégie.* (Presses de Sciences Po, Paris, 2000.) című, csaknem az aroni szintézis magasságába emelkedő munkája és Jean-Pierre Derriennic: *Les guerres civiles.* (Presses de Sciences Po, Paris, 2001.) című könyve, amely a posztbipoláris világ számos polgárháborújának tapasztalatát elemzi és rendszerezi.
A „valódi háborúk” problematikáját tárgyalja Jean-Louis Dufour francia ezredes: *Les vraies guerres*, La Manufacture, Grenoble, 1990.
2. Ld. Bigo, Didier: Nouveaux regards sur les conflits? in: Smouts, Marie-Claude (szerk.): *Les nouvelles relations internationales*, Presses de Sciences Po, Paris, 1998., aki hasonló tematizálási elveket követ.
3. Ld. pl. Krauthammer, Charles: The Unipolar Moment. in: Lynn-Jones, Sean M. (szerk.): *The Cold War and After, Prospects for Peace*, MIT Press, Cambridge (Mass.), 1991.
4. David, Charles-Philippe (szerk.): *La fin de la guerre froide.* Centre québécois de relations internationales, FEDN, Paris, 1990.
5. Buzan, Barry: New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century, *International Affairs*, 67 (3), 1991 július.
6. Ld. pl. Eberwein, Wolf-Dieter: The Future of International Warfare, toward a Global Security Community?, *International Political Science Review*, 16(4), 1995 okt.
7. Katzenstein, Peter J.: *The Culture of National Security, Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.
8. Waltz, Kenneth: *Man the State and War*, Columbia University Press, New York, 1995.
9. Campbell, David: *Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992.
Bigo, Didier: L'Europe de la sécurité intérieure: penser autrement la sécurité, in: Le Gloanec, Anne-Marie (szerk.): *Entre Union et nations*, Presses de Sciences Po, Paris, 1998.
10. Minc, Alain: *La vengeance des nations*, Grasset, Paris, 1991. Minc, Alain: Penser l'après-guerre froide, *Trimestre du monde*, 1994.
- Barber, Benjamin R.: *Djihad versus McWorld. Mondialisation et intégrisme contre la démocratie*, Desclée de Brouwer, Paris, 1996.
11. Huntington, Samuel P.: The Clash of Civilizations?, *Foreign Affairs*, 1993 máj-jún.
Huntington, Samuel: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* Magyarul: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa, 1999.
12. Badie, Bertrand-Smouts, Marie-Claude: *Le retournement du monde.* Magyarul: *A visszajára forduló világ. A nemzetközi színtér szociológiája.* Aula, Budapest, 1998.
13. Wieviorka, Michel: Un nouveau paradigme de la violence?, *Cultures et conflits*, 1998 tavasz-nyár
14. Lepetit, Bernard (szerk.): *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Albin Michel, Paris, 1995.
15. Walker, Rob B. J.: *Inside-Outside, International Relations as Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.